

ГРУПАТА ОТ ВРЪСТНИЦИ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ КАТО ФАКТОР НА СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Екатерина Л. Люцканова

THE PEER GROUP IN PRIMARY SCHOOL AGE AS A FACTOR OF SOCIALIZATION

Ekaterina L. Lyutskanova

ABSTRACT: Groups or social contexts in which significant processes of socialization take place can be called "socializing factors". In all cultures the family is the main socializing factor for the child in his early childhood. In the later stages of the individual's life, many other socializing factors interact but even in the primary (early) socialization after the family, the main socializing factor is the peer group. In this publication, attention is focused on its features. The motives for choosing partnership and friendship are considered.

KEYWORDS: peers, primary school age, socialization, partnership, friendship

Бидейки част от социума, човек придобива определен субективен опит, който се превръща в неотменна част на личността. В този смисъл социализацията е процес и резултат от усвояването и последващото активно възпроизводство на социален опит от индивида. Отличителна характеристика на детето в процеса на социализация е, че то от консуматор бавно се превръща в носител на социален опит [5, стр. 124] и тук не става въпрос само до механичното отражение на непосредствено изпитания или получения в резултат на наблюдения опит. Усвояването му е субективно, защото възприемането на едни и същи ситуации може да е различно. Различните личности, могат да извлекат от обективно еднакви ситуации различен социален опит [7]. Своеобразни ретранслатори на социалния опит са конкретните групи (наричани още *институции на социализацията*), в които личността се приобщава към системите от норми и ценности.

Най-уязвимата страна на схващането за *социалната група* като множество от хора е, че понятието за група е по-скоро събирателно, отколкото синтетично. Според Н. Тилкиджиев с най-голяма популярност се ползва определението на Бейлз: „определен брой лица, намиращи се във взаимодействие един с друг, във формата на непосредствена среща или редица от срещи, при които всеки член на групата получава достатъчно отчетливи впечатления за всеки друг член, за да може той или в този момент, или при по-късно запитване да реагира на всеки от другите членове като отделно лице, дори и само да си спомни, че другото лице също е присъствало“ [8, стр. 129]. Главният критерий за съдържателното обособяване и за формиране на отношения в малката група е, че нейните членове са обединени от обща дейност.

Групите или социалните контексти, в които протичат значителни процеси на социализация, могат да се нарекат с термина „социализиращи фактори“. Във всички култури семейството е основният социализиращ фактор за детето в ранното му детство. В по-късните етапи от живота на индивида много други социализиращи фактори влизат във взаимодействие, но още в първичната (ранната) социализация след семейството, основен социализиращ фактор е групата на връстниците. В началната училищна възраст училищният клас е групата от връстници, която позволява да се разкрие цялостната система личност и нейният потенциал, както в играта, така и в ученето; както във формалните, така и в неформалните отношения.

Според М. Андреев училищният клас може да се нарече малка група, в която контактите и общуването се развиват на основата на личните предпочитания и необходимостта. За разлика от извънучилищните взаимоотношения с връстници, тези в училище са производни и се обуславят както от особеностите на педагогическия процес, така и от индивидуално-психически предпочитания и симпатии. Класът съществува и функционира като елемент на системата от обществени отношения и образование и извън тях не може да съществува. Съществува независимо от желанията на учениците и притежава социално-педагогически черти, които му придават облик на социално-педагогическа общност. „Изолирането, откъсването на личните, човешките отношения от съдържанието и характера на учебно-

възпитателната дейност в класа води към формализъм и не може да разкрие истинската същност на тези отношения в класа, а също и тяхната роля в основната дейност във формирането на личността” [1, стр. 166] и затова в настоящата публикация приемаме „групата от връстници“ да се отнася предимно до училищния клас.

Групата от връстници като фактор на социализацията се отличава със следните особености:

- 1) съставена е от подрастващи, които са на приблизително еднаква възраст;
- 2) вътре в групата на връстниците всеки член има различна степен на престиж и влияние върху другите;
- 3) групата на връстниците е съсредоточена около своите специфични интереси и не се чувства твърде отговорна за бъдещите си функции в обществото на възрастните;
- 4) групата на връстниците всъщност удължава живота на социализацията.

Средата на връстниците е единственото място, в което децата са далеч от възрастните и дейността им не протича под тяхно наблюдение. Правилата, ритуалите, интересите и по-общите изисквания, които ръководят дейността им в групата, произтичат от нуждите и логиката на самите деца. В обществото на възрастните, социализацията на децата протича по-ускорено” [1, стр. 129]. Според М. Андреев "една от функциите на групата на връстниците, като че ли се свежда до това, да предпазва подрастващите от тотално включване в ускорения процес на социализацията, към което се стремят възрастните. Именно затова се смята, че групата на връстниците забавя социализацията. Тази група като че ли предпазва подрастващите от бързо приспособяване към правилата, нормите, ценностите на наличното общество на възрастните. Но тази група на връстници има свои специфични пътища, чрез които съдейства за социализацията на децата" [1, стр. 121].

Връстниците, като институция на социализацията, представляват „своеобразен път за преодоляване на абсолютната зависимост на подрастващите от авторитета и властта на възрастните” [1, стр. 121]. Равномерно и постоянно детето навлиза в обществото заедно със своите връстници и е част от групата, в която е равнопоставено на своите другари по възраст. От този момент нататък, също като възрастните, то ще се съизмерва с равни на себе си, вместо непрекъснато да се сблъсква с възрастните, които го надминават, но от които зависи. Дава му се възможност да установи взаимни връзки със същества, които наистина са „като него”, които не заемат по-високо положение и които по начало не са изпълнени с добра воля спрямо него. Може да се каже, че приблизително от седмата година нататък обществото на връстниците е поне толкова важно, колкото и семейството. Основната грижа на детето е да намира своите „приятели”, да се съревновава с тях, да се утвърди сред тях. Съобразяването със стандартите на групата става все по-важно, повече от съобразяването с желанията на възрастните [6]. Съществен за социализацията е и *опитът*, който децата придобиват да изграждат равноправни отношения с другите в групата на връстниците. Сред връстниците имат възможността да не са в подчинена роля, каквато имат (с редки изключения) в общуването с възрастните. Наред с това се предоставя *възможност на детето да се самооцени* по-добре, сравнявайки се с другите, защото равнищата на култура и възможности са приблизително равни. Равнопоставеността обаче не е единственото явление, обуславящо по-адекватна самооценка. В детската възраст до началото на юношеската „самооценката се определя по-скоро от външни стимули, предизвикани от идентификацията на индивида с други лица, подражанието, идентификацията”. Тя все още е само отражение на психични дадености [4, стр. 54]. Тази функция е най-силно изразена в съвместните игри, забавленията и привлекателните дейности, или още ”не се разпростира върху всички отношения на личността” [1, стр. 121].

Групата на връстниците е с особено голяма роля за формирането на *избирателната способност* на детето. Връстниците се превръщат в съществен фактор за формиране на ценностните ориентации, а те, както посочва Б. Ананьев [по 4, стр. 46], са най-важните йерархизиращи личността системи по пътя на нейното конструиране. Важни елементи на ценностните ориентации са ценностите и оценъчните функции. В групата на връстниците се формират особеностите на предпочитанията и критериите за оценка на другите, изграждат се значими страни на характера.

Мотиви за избор на партньорство. В литературата се налага становището, че контекстът, дейностите и ситуацияите, в които децата попадат в училище и в квартала, като цяло

улесняват избора на връстници – **партньори** в дейността и **приятели** на основа на сходство във възрастта, пола, расата и външния вид [2]. Реалните, осъзнати или неосъзнати, мотиви да се избере конкретен човек за партньор в определена дейност търпят развитие и промяна с възрастта.

Характерното за началната училищна възраст е, че изборът на партньор е силно повлиян от пола. Децата осъществяват интеракции предимно с деца от същия пол. Вероятно учениците в тази възрастова група приписват на противоположния пол от същата възраст съмнения в ползата от интеракцията, което се проявява в липсата на интеракции с тях. В подкрепа на това Ашър и Химел (1981), Сингълтон и Ашър (1977), Тайни и Гиъри (1980) установяват, че децата номинират противоположния пол по-ниско от собствения.

Подобието според Барон (1961) създава положителни преживявания, особено ако съчетава външни физически характеристики и атипично подобие. Според Е. Арънсън обаче взаимното харесване не се повлиява от атипичните особено при децата. Ако дете знае, че е харесвано, то няма да се интересува от нагласите на другото дете [3]. За децата от 5 до 7 години приятели са онези, с които играе и които вижда най-често. Характерна черта на взаимоотношенията е дружба, основана на външни обстоятелства и случайни интереси. Например: сядането на един чин, близко местоживеене, интересите към рисуване, четене и др. Съзнанието на малкия ученик все още не е достигнало онова ниво, в което "другар" се избира по по-съществени качества на личността. На тази възраст децата обръщат повече внимание на поведението, отколкото на качествата на личността. Приятелските отношения лесно възникват и бързо се развалят. Между 8 и 11 години за приятели се приемат онези, които се отзовават на молба. Като цяло в трети и четвърти клас по-дълбоко осъзнават едни или други качества на личността и характера.

Физическата привлекателност е променлива, за която отдавна се знае, че е свързана със социометричния статус. По-добре изглеждащите деца обикновено се радват на по-висок статус в предучилищна и начална училищна възраст. Наистина Вогън и Ланглоиз (1991) повдигат въпроса за валидността на социометричния статус като индекс на социалната компетентност, откакто измерванията корелират с несвързани с компетентността променливи като физическата привлекателност. Първоначално изследванията им показват, че физическата привлекателност корелира със статуса, но по-късно откриват, че след като веднъж са направени измервания на поведенческите интеракции, взаимовръзките между привлекателност и статус стават незначителни [11]. Изводът е, че зависимостта между привлекателност и статус е предизвикана от свързани с компетентността фактори. По-добре изглеждащите деца са склонни да са и по-социално ефективни и тяхната ефективност (а не това, как изглеждат) им носи популярност сред съучениците. Физически привлекателните деца привличат другите деца по-силно към себе си. Този феномен се експлицира и в това, че индивидите са склонни да атрибуцират повече позитивни качества на привлекателните хора.

Приятелството с връстниците изпълнява различни функции:

- осигурява радостни преживявания и възможности за съвместно прекарване на времето;
- осигурява физическа поддръжка;
- осигурява Его-поддръжка - това са различни очаквания, подкрепа, насърчение, обратна връзка чрез оценката, която се отразява върху изграждането на собствената самооценка;
- осигурява възможност за социално сравнение;
- осигурява интимност и емоционалност – приятелството е източник на топлина, близост, доверие;
- осигурява информация за различни неща.

При приятелството има "наличие на поне едно актуално интимно взаимоотношение". Човек може да е популярен, но да няма актуални близки взаимоотношения и обратното - да има добър приятел, но да не е популярен. Според К. Макгуайър в детството ангажираността с близък приятел е по-вероятно да е съществен фактор отколкото популярността.

Приятелството е жизненоважна част от позитивната адаптация в контекста на училището [10]. В самото си начало училището може да бъде доста стресиращо за малките деца и приятелството им помага успешно да преминат през този период. Приятелството може да има важни последици за академичното и емоционалното развитие. Изпитано поне веднъж, качественото приятелство в училище може да бъде асоциирано с позитивни училищни нагласи

и може да намали вероятността от тормоз на връстниците. Наличието дори само на един приятел намалява негативното въздействие на общото отхвърляне от връстниците, чувството на самота, както и последствията от интернализиране и екстернализиране на поведението, които често са породени от социална маргинализация. В контраст с това, липсата на приятелство е предиктор за ниско просоциално поведение, висок емоционален дистрес и ниски нива на постижения. Багуел, Нюкомб и Буковски (1998) [по 10] установяват, че да имаш приятел в пети клас, се асоциира с високо ниво на самоуважение по-късно в живота като възрастен, докато изолацията в детския период на развитие е предиктор за психопатологични симптоми 12 години по-късно. Съществуващата литература предполага, че близкото приятелство е ключов фактор в училищния успех и в последващото функциониране като възрастен. Да имаш поне един приятел, може да намали негативното въздействие на общото отхвърляне. Уейнър (2004) изучава няколко величини, които [по 10] идентифицира като ключови фактори, характеризиращи приятелството: наличието, броя, стабилността и идентичността на приятелството.

Развитието на приятелството е свързано с представите за него и с развитието на очакванията за приятелството. Селмън [13] използва разказите на деца за взаимоотношенията им с други деца и описва четири стадия в развитието на представите за приятелство при децата:

1. Първи стадий – обхваща децата до 7 години; приятелството се определя функционално чрез игрите: приятел е този, с когото може да се играе, приятелството се изразява чрез съвместната игра, а условията за приятелство са свързани с реалната въвлеченост на детето в играта; на въпроса: "Как възниква приятелството?", децата отговарят: "Като играем заедно!"; описанието на приятеля става чрез посочване на черти на характера и способности, които имат непосредствено значение за организирането на играта: "Той играе с мен", "Той ми дава своите играчки". Приятелството е основано на съображения от физически или географски порядък и носи егоцентричен характер. Приятелят е просто партньор в игрите, който живее наблизо, ходи в същата градина или има интересни играчки. Все още няма разбиране за интересите на другия. На шестгодишна възраст децата харесват някого, защото е „добър“. Доброто отношение се измерва с жестове, усмивки.

2. Във втория стадий (от 7 до 9 години) започва да се появяват идеи за взаимност и да се осъзнават чувствата на другия. За установяване на приятелски отношения е важна субективната оценка за постъпките на другия. В този период стават много по-важни сходните интереси или сходен опит с друго дете.

3. Третият стадий (от 9 до 11 години) приятелството е основано на взаимопомощ. Започва да се проявява чувство за отговорност.

4. Тази стадий обхваща децата около 11 – 12 годишна възраст; на този стадий приятелството започва да се свързва с възможности за споделяне, започва да прераства във взаимно договорено взаимоотношение, където доверието става дефинираща характеристика. Доверието се изразява във взаимното разкриване на мисли и преживявания; приятелят се описва чрез посочване на личностни качества и способности, които имат непосредствено значение за изграждането на взаимността и близостта ("Той ме разбира", Той е много отзивчив"), или чрез общността на интересите и ценностите ("Ние харесваме едни и същи неща"). Отношенията са по-устойчиви и продължителни, по-селективни.

Ако за малкото дете най-добрият приятел е този, който живее наблизо или с когото играе, то за по-големите деца приятелството е възможно при наличието на общи интереси, взаимно харесване, споделяне на преживявания, вярвания, идеи.

Някои автори [12] критикуват този модел на развитие на приятелството. Според тях децата имат за дружбата много по-пълна представа, отколкото могат да разкажат.

В различните възрасти децата имат различни очаквания спрямо приятелите си. Байгълоу (1977), Байгълоу и Ла Гейп (1975) показват, че развитието на очакванията спрямо приятелите преминава през три стадия:

- стадий на награда – изразява се в еднакви очаквания за близост и активност, в която децата могат да се включат;

- нормативен стадий – изразява се в очакването за едни и същи ценности и атитюди към правилата;

- емпатичен стадии – изразява се в очакването за взаимно разбиране, за споделяне на общи интереси. Съвременните изследвания на отношенията между връстниците приемат становището на Съливан (1953) относно разликите между приемането от връстниците и популярността, които се отразяват на статуса в групата и приятелството, което е близко, интимно, споделено и от двете страни отношение.

Съливан разглежда приятелството (преживяното и споделеното) като особено важен компонент в развитието, когато детето придобива интерперсонална сензитивност и получава утвърждаване на компоненти на себеуважението чрез тази диадична връзка.

Ключовите думи, характеризиращи приятелските връзки в начална училищна възраст, са: личен избор, автономия, независимост, влияние, проучване и забавление. Децата не се задоволяват вече само с приятелчетата, които им избират родителите, не им е достатъчно да прекарват времето си с деца, които са срещнали случайно или до които са ги сложили да седнат. Нуждите им вече са съвсем конкретни: да имат приятели, които са като тях, с които си приличат, с които имат общи интереси и сходно чувство за хумор, с които да постигат независимост [9, стр. 24]. Мнозинството от приятели в началното училище е от същия пол. Причина за това е осъзнаването на принадлежността към своя пол и това е моментът, в който полът става основно поле на детската идентичност. Наблюдава се коригиране на предишното поведение и приятелския кръг съобразно пола [9, стр. 27]. Децата си избират приятел, подобен на тях в училищните постижения и изобщо. Както беше отбелязано по-горе, подобие е съществен фактор при формирането на приятелството.

Системата от лични отношения се явява най-емоционално наситената за всеки човек, доколкото е свързана с неговата оценка и признание като личност. Заедно с това ако у детето има поне една взаимна привързаност, то престава да осъзнава и преживява особено тежко обективното си ниско положение в системата от лични отношения. Даже един единствен взаимен избор се явява своеобразна психологическа защита и може да уравни няколко отрицателни избора, доколкото превръща детето от "отхвърлено" в "прието".

Без да се пренебрегват останалите концепции, процесът на социализация може да се описва и да се анализира по отношение на асимилацията на човека в определена група, например въвеждането на дете в нова група от връстници, когато влиза в ново училище, или влизането на нов член в групата. В този смисъл може да се каже, че връстниците са онзи път, който значително помага за приобщаване и подготовка на децата в обществото на възрастните.

Литература:

1. Андреев, М. (1988). Педагогическа социология. София: Нар. просв., 328 с.
2. Андреева, Л. (2007). Социално познание и междуличностно взаимодействие. София: ЛИК, 518 с.
3. Арънсън, Е. (2009). Човекът-социално животно. София : Дамян Яков, стр. 592.
4. Карагъзов, Ив. (2002). Психологически проблеми на девиантното поведение. Благоевград, 177 с.
5. Милков, Л. (2010). Обща педагогика. София: Юни експрес, 196 с.
6. Остерийт, П. (2007). Въведение в детската психология: Отговори на най-важните въпроси. ЛИК, София, 231 с.
7. Реан, А., Я. Коломинский (1999). Социальная педагогическая психология: Учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер.
8. Тилкиджиев, Н. (1989). Социалните групи. София: Наука и изкуство.
9. Хартли-Бруър, Е. (2010). Детското приятелство. София
10. Estell, D., M. Jones, R. Pearl, R. Acker (2009). Best Friendships of Students With and Without Learning Disabilities Across Late Elementary School.// *Exceptional Children*, vol. 76, N. 1, p. 110-124
11. Langlois, J., J. Ritter, L. Roggman, S. Vaughn (1991). Facial Diversity and Infant Preferences for Attractive Faces.// *Developmental Psychology*, 27: 79 – 84
12. Rizzo, T., W. Corsaro (1995). Social Support Processes in Early Childhood Friendship.// *American Journal of Community Psychology*, vol. 23, N 3, p. 389
13. Selman, R. (1981). The Child as a Friendship philosopher.// S. Asher&J. Gottman (Eds.), *The Development of Children's Friendship*, New York: Cambridge University Press, p. 242 – 272

доц. д-р Екатерина Любомирова Люцканова,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Педагогически факултет
катедра „Социална и специална педагогика“
e.lyutskanova@shu.bg